

УДК 159.9:378.14:37.013.42

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9\(63\)-1514-1524](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9(63)-1514-1524)

Гринчук Олександра Іванівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної психології, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0003-1874-2558>

Мельниченко Світлана Володимирівна аспірант кафедри психології, Міжрегіональна Академія Управління персоналом, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0002-5986-5108>

Білоус Олександр Вікторович кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-9190-9751>

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТА ФАКТОРИ РИЗИКУ ПОВТОРНОЇ ТРАВМАТИЗАЦІЇ У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ УЧАСТІ В БОЙОВИХ ДІЯХ

Анотація. В сучасних дослідженнях прослідковується зростання уваги до посттравматичного зростання військовослужбовців та визначення ризиків повторної травматизації, що зумовлює необхідність систематичної оцінки механізмів психологічної адаптації.

Психологічний підхід до військових фокусується на їх адаптації та можливості посттравматичного зростання, яке вказує на позитивні психологічні зміни після травм. Дослідження показують, що військовослужбовці постійно стикаються з великою кількістю психологічних викликів, включаючи травматичні переживання, що потребують комплексного підходу до реабілітації та адаптації, для подолання психологічних травм, отриманих під час досвіду військової служби.

Адаптація військовослужбовців до цивільного життя є складним процесом, що включає різноманітні психологічні та соціальні виклики. Сучасні дослідження спрямовані на визначення складових адаптаційного процесу, психологічних чинників особистості військовослужбовців, які необхідні для успішної адаптації. Важливим аспектом є підтримка як на рівні психічного стану, так і в соціальній адаптації для мінімізації ризику повторної травми та стимуляції особистісного посттравматичного зростання. Встановлено, що частина військовослужбовців після участі в бойових діях демонструє посттравматичне

зростання, що вказує на когнітивні, емоційні та поведінкові зміни. Цей процес проявляється в підвищенні рівня стресостійкості, переоцінці цінностей та покращенні міжособистісних відносин.

Було показано, що рівень позитивних змін, що відбулися, пов'язані з внутрішніми та зовнішніми факторами. До внутрішніх відносяться індивідуальні особливості, що стосуються власного афекту та відношення до травматичної події. Тоді як зовнішніми можуть бути ефективна психологічна підтримка, певні соціальні, фінансові та демографічні особливості, а також фактори, які пов'язані з самою подією. В літературі показано негативний вплив депресії та позитивний вплив соціальної підтримки на процес розвитку посттравматичного зростання.

Отже, ефективна психологічна адаптація військовослужбовців після участі в бойових діях можемо сприяти позитивному психологічному функціонуванню та зменшити ризик повторної травматизації.

Ключові слова: психологія, війна, адаптація, військові, посттравматичне зростання.

Hrynychuk Oleksandra Ivanivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Psychology, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0003-1874-2558>

Melnychenko Svitlana Volodymyrivna Postgraduate Student of the Department of Psychology, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0002-5986-5108>

Bilous Oleksandr Viktorovich Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of General Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-9190-9751>

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF POST-TRAUMATIC GROWTH AND RISK FACTORS FOR REPEATED TRAUMATIZATION IN THE PROCESS OF ADAPTATION OF MILITARY PERSONNEL AFTER PARTICIPATION IN COMBAT ACTIONS

Abstract. Contemporary research has established a growing focus on post-traumatic growth among military personnel and the identification of risks of re-traumatization, which necessitates a systematic assessment of psychological adaptation mechanisms.

The psychological approach to military personnel focuses on their adaptation and potential for post-traumatic growth, which indicates positive psychological

changes after trauma. Studies show that military personnel constantly face a large number of psychological challenges, including traumatic experiences, which require a comprehensive approach to rehabilitation and adaptation in order to overcome the psychological trauma suffered during military service.

The adaptation of military personnel to civilian life is a complex process that involves a variety of psychological and social challenges. Current research aims to identify the components of the adaptation process and the psychological factors of military personnel that are necessary for successful adaptation. An important aspect is support both at the level of mental health and social adaptation to minimize the risk of re-traumatization and stimulate personal post-traumatic growth. It has been established that some military personnel demonstrate post-traumatic growth after participating in combat operations, indicating cognitive, emotional, and behavioral changes. This process manifests itself in increased stress resistance, reevaluation of values, and improved interpersonal relationships.

It has been shown that the level of positive changes that have occurred is related to internal and external factors. Internal factors include individual characteristics related to one's own affect and attitude toward the traumatic event. External factors may include effective psychological support, certain social, financial, and demographic characteristics, as well as factors related to the event itself. The literature shows the negative impact of depression and the positive impact of social support on the process of post-traumatic growth.

Therefore, effective psychological adaptation of military personnel after participating in combat operations can contribute to positive psychological functioning and reduce the risk of re-traumatization.

Keywords: psychology, war, adaptation, military personnel, post-traumatic growth.

Постановка проблеми. В умовах війни посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) стає однією з найпоширеніших психологічних патологій, особливо коли йдеться про військовослужбовців у зонах активних бойових дій [1, 2]. ПТСР – це широкий термін, що використовується для позначення психічного розладу та неврозу, що виникає після однієї або кількох травматичних подій для людини. У військовослужбовців завжди велика кількість чинників для його розвитку, але найчастіше безпосереднім пусковим механізмом є смерть товаришів або необхідність застосування смертельної зброї з відповідними наслідками. Під час травмуючих подій військові відчувають сильний страх та втрату контролю над ситуацією, що сприяє розвитку стресу, депресії та ПТСР [3, 4, 5].

Війна суттєво змінює ціннісну сферу особистості, її життєві пріоритети. Як наслідок, повертаючись до мирного життя, військовослужбовці повинні знову

адаптуватися до нього. Досвід війни спричиняє різні види соціальної та психологічної дезадаптації особистості [6, 7].

Ресурсом для подолання стресу після участі в бойових діях є життєва сила, що підтверджується загальною життєздатною позицією людини, орієнтованою на ефективний саморозвиток. Військовослужбовці виявляють явні ознаки дезадаптації, але частина з них повідомляє про підвищення цінності життя, духовне зростання та загальну тенденцію до особистого зростання, причому жінки значно перевершують чоловіків у плані підвищення особистої сили. посттравматичне зростання військових супроводжується спробами адаптуватися до складної ситуації [8, 9, 10].

Основними стратегіями протистояння стресу в цих умовах є когнітивні процеси. В результаті можуть формуватися нові навички, такі як зростання досвіду, професіоналізму, переоцінка цінностей, нові пріоритети та зростання соціального статусу. Вони є показником «посттравматичного зростання». Особистісний ріст відбувається на тлі високого рівня психологічного дистресу і може бути навіть несподіваним результатом для людини та відбуватися на тлі використання реабілітаційних ресурсів, як соціальних, так і особистих [3, 11].

Психологічна адаптація військовослужбовців після участі у бойових діях є багатофакторним процесом, що охоплює зміну негативних травматичних переживань та інтеграцію досвіду у особистісну та соціальну складові. Велика увага при цьому спрямована на ризики повторної травматизації, що вказує на необхідність визначення основних механізмів посттравматичного зростання та розробки ефективних інтервенцій для профілактики ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес психологічної адаптації військовослужбовців є складним та актуальним питанням сьогодення. Автори М. А. Maglione [3], О. Druz [8], G. E. Giles [11], S. Pavliuk [12] зазначають на численні психологічні, соціальні та фізичні складності цього процесу.

Досвід бойових дій може призвести до значної психологічної травми. Науковці В. Barchielli [2], S. Kimhi [13], W. Xu [14], S. I. Pyrozhkov [15], О. А. Vasilyeva [16] вказують що це ПТСР, тривога, депресія, порушення сну та інші розлади, що ускладнюють повернення до нормального життя. В роботах Р. Rogozhan [1], Е. Лузік, В. Швидченко, Н. Грибун [5], О. Prokofieva [6], Т. Спіріна [7], S. M. Blakey [9], S. Shevchenko, Н. Varina [10], А. Lotzin [17] зазначаються механізми посттравматичного зростання військовослужбовців після участі у бойових діях.

Мета роботи – визначити основні механізми психологічної адаптації військовослужбовців після участі в бойових діях та можливості посттравматичного зростання.

Виклад основного матеріалу. Бойовий досвід військових поєднує вплив стресових факторів, які пов'язані з перебуванням у зоні бойових дій, що

призводить до тяжких особистісних травм, симптомів ПТСР, значного зниження рівня стресостійкості та психологічної адаптації [6]. Було доведено, що на рівень адаптації негативно впливають страждання, тривоги, стрес, емоційне виснаження та невизначеності [2, 13, 14].

В наш час доведено, що ПТСР впливає на якість життя військовослужбовців на фізичному та психологічному рівні. В роботі Druz та ін. (2024) [8] показано, що 30% військовослужбовців мають ознаки ПТСР та симптоми уникнення та гіперзбудження, які знижують рівень фізичної ($R^2=0,634$; $p<0,001$) та психологічної ($R^2=0,607$; $p<0,001$) якості життя. В дослідження Shevchenko та Varina (2025) [10] встановлено, що серед більшості ветеранів бойових дій були виявлені різні рівні депресивних симптомів (специфічні ознаки ПТСР, підвищений рівень стресу, від помірного до високого рівня тривоги) та висока психоемоційна напруга. Всі ці симптоми ускладнюють соціальну та психологічну адаптацію військовослужбовців. Blakey та ін. (2022) [9] вказують на низький рівень соціальної та психологічної адаптації у військовослужбовців з симптомами ПТСР. Крім того, вони мають низький рівень самооцінки, неприйняття інших, емоційний дискомфорт, зниження активності та нездатність домінувати. Це доводить, що військовослужбовці, які мають певні травми внаслідок війни, додатково страждають від психологічних проблем, нав'язливих переживань та емоційної нестабільності.

Повернення до цивільного життя вимагає від колишніх військовослужбовців значних зусиль для відновлення психологічної рівноваги, подолання стресу та адаптації до нових соціальних, економічних і культурних реалій. Серед яких переживання травматичного стресу, відчуження, соціальної ізоляції, а також труднощі в адаптації до зміни реальності. Крім того, військовослужбовці мають підвищений ризик повторної травми, що ускладнює процес адаптації та потребує особистісних ресурсів [5, 10].

Ефективне використання ресурсів сприяє протидії стресу, відновленню функціонального стану, особистісному розвитку, зростанню самооцінки та особистісному благополуччю. Одним із компонентів особистісного потенціалу ефективного саморозвитку в стресових ситуаціях та екстремальних умовах життя є особистісна резильєнтність. В наукових дослідженнях було встановлено, що в процесі адаптації провідна роль належить резильєнтності. Було зазначено, що резильєнтність є динамічним процесом саме успішної психологічної адаптації до стресових умов, яка сприяє підтримці та швидкому відновленню психічної рівноваги, збереження нормального психологічного функціонування [12, 17].

Стресостійкість – це здатність особистості до відновлення після кризових ситуацій. Вано включає ефективну комунікацію та колективну діяльність, що спрямовано на вирішення проблем, які впливають на індивідів як окремо, так і в

рамках групи [15, 16]. Вона допомагає людині будувати ефективну соціальну взаємодію та знаходити оптимальні шляхи саморозвитку та самореалізації в складних життєвих обставинах. Резильєнтність, як життєва позиція, дозволяє приймати, усвідомлювати події, що викликають страх і тривогу, а не уникати їх. Вона в основному пов'язана з мобілізацією особистих та соціальних ресурсів для подолання стресу [11, 16].

Процес розвитку резильєнтності та адаптивних можливостей військово-службовців після участі в бойових діях набуває особливого значення як для індивідуального благополуччя, так і для розвитку взаємовідносин у суспільстві. Важливо розуміти, як стрес впливає на механізми регуляції емоцій, мотивацію та адаптацію, що допоможе подолати стрес та підтримати психічне здоров'я [5].

Науковцями було встановлено, що негативні наслідки після психологічних травм, зокрема ПТСР, не є єдиними можливими наслідками для військовослужбовців, оскільки також може спостерігатися помірно посттравматичне зростання. При цьому є люди які не потребують допомоги інших, у них розвивається здатність зберігати психологічну резильєнтність та соціальні функції, продовжувати працювати та самореалізовуватися, а інколи знаходити нові ресурси для росту всупереч тривалим стресовим подіям [13, 14, 18].

Реакція людини на кризові ситуації може значно відрізнятись, оскільки кожна особистість сприймає одну й ту ж подію по-різному і має різні індивідуальні ресурси та можливості для її подолання. Було встановлено, що на резильєнтність під час стресу впливають різні чинники, а саме, фізичні, когнітивні, соціальні, емоційні [3, 4, 11].

Посттравматичне зростання визначається як позитивне психологічне, соціальне або духовне зростання після травми. Його окремі елементи можна загалом класифікувати як особисті покращення, зміна пріоритетів, покращення стосунків та пошук сенсу життя. В результаті покращується здатність взаємодіяти з іншими, визначаються духовні зміни, нове розуміння власної особистої сили, сприйняття нових можливостей у своєму житті або краще сприйняття власного життя [6]. Вищі рівні соціальної підтримки, духовності та румінації сприяють більшому посттравматичному зростанню. При цьому велике значення мають особисті антистресові навички, вміння контролювати власні емоції, здатність управління стресом та рівень адаптації до кризових умов, самоактуалізація, самоздійснення, самоефективність.

Було встановлено негативний зв'язок між посттравматичним зростанням та депресією. У осіб, які мають високий рівень депресії виявляється незначний рівень посттравматичного зростання. Тоді як соціальна підтримка позитивно впливає на це зростання [7, 19]. В роботі Prokofieva та ін. (2024) [6] було встановлено, що фізична активність має значну позитивну кореляцію з показниками посттравматичного особистісного зростання.

Серед основних механізмів, які сприяють посттравматичному зростанню та знижують ризик повторної травматизації, можна виділити:

- ✓ когнітивні та емоційні стратегії переосмислення досвіду (рефреймінг, консультативні обговорення, ведення щоденників тощо);
- ✓ соціальну підтримку, особливо родиною та відкритий діалог із членами команди;
- ✓ систематичні програми психологічної адаптації, які спрямовані на розвиток резильєнтності та підтримку психічного здоров'я, які поєднують фізичну, психологічну та соціальну компоненти;
- ✓ позитивну професійну ідентичність, сенс служби та можливості для соціальної інтеграції після служби.

Це зусилля, що докладаються для вирішення міжособистісних проблем, мінімізації, зменшення та перенесення стресової або конфліктної ситуації. При цьому необхідно також формувати здатність до самостабілізації та дотримання соціально нормативних схем поведінки в кризовій ситуації, здатність вийти з кризи без серйозних психосоматичних та психічних симптомів. Загалом, це певний особистий, унікальний стиль навичок подолання труднощів, який набувається протягом життя. Він створюється комбінацією різних чинників, кожен з яких допомагає ефективно адаптуватися. До таких чинників відноситься віра та цінності, регуляція емоції, соціальна комунікація, уява пізнання та мислення, фізична активність [6, 7].

Було встановлено, що військові недостатньо використовують ресурси віри та пошуку соціальної підтримки, які в кризових умовах є продуктивними стратегіями. Сталість є важливим компонентом особистого реабілітаційного потенціалу, але на етапі складної ситуації залучені особисті ресурси – це активність людини в подоланні труднощів, її бажання діяти та перемагати, бажання не втратити це значення, виразити свій особистий потенціал та сильні сторони [6].

Сучасна система соціально-психологічної підтримки військовослужбовців, які стали учасниками бойових дій, базується на комплексному та системному підході. Вона поєднує медичні, психологічні та соціальні компоненти. Когнітивно-поведінкова терапія сприяє зменшенню рівня тривоги та депресії, терапевтичні групи для зменшення ізоляції та арт-терапія для вивільнення емоцій та вираження переживань через творчість. Створення програм підтримки зайнятості та ініціатив соціальної інтеграції є необхідним для того, щоб військовослужбовці могли поступово повернутися до нормального життя, подолати соціальні бар'єри та впоратися зі стресом, який пов'язаний з їх переходом до умов цивільного життя. Для ефективною психологічної адаптації військовослужбовців важливим чинником є підтримка родини та оточення, особистісний потенціал людини.

Висновки. Психологічна адаптація військовослужбовців після бойових дій є багатовимірним процесом, що включає зменшення негативних травматичних переживань, інтеграцію досвіду в особистісну та соціальну ідентичність та підтримку функціонування в повсякденному житті. Посттравматичне зростання виступає важливим компонентом позитивних змін, які пов'язані із переосмисленням цінностей, розширенням міжособистісних зв'язків та підвищенням професійної компетентності.

Ризик повторної травматизації є важливим фактором для довготривалої адаптації. Контекст служби, перебування у стильних умовах повторного стресу та складні переходи до мирного життя можуть як сприяти, так і стримувати посттравматичне зростання, залежно від наявності захисних факторів. Це вказує на необхідність створення ефективних програм психологічної допомоги, які включають різні інтервенції.

Література:

1. Rogozhan P., Borysova O., Volnova L., Pichurin V., Lobanov S. The Impact of Post-Traumatic Stress Disorder on the Psychological and Physical Health of Military Personnel. *Salud, Ciencia y Tecnología - Serie de Conferencias*. 2025. Vol. 4. P. 695. <https://doi.org/10.56294/sctconf2025695>.
2. Barchielli B., Cricenti C., Gallè F., Sabella E. A., Liguori F., Da Molin G., Liguori G., Orsi G. B., Giannini A. M., Ferracuti S., Napoli C. Climate Changes, Natural Resources Depletion, COVID-19 Pandemic, and Russian-Ukrainian War: What Is the Impact on Habits Change and Mental Health? *International journal of environmental research and public health*. 2022. Vol. 19(19). P. 11929. <https://doi.org/10.3390/ijerph191911929>.
3. Maglione M. A., Chen C., Bialas A., Motala A., Chang J., Akinniranye O., Hempel S. Combat and Operational Stress Control Interventions and PTSD: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Military Medicine*. 2022. Vol. 187(7-8). P. e846–e855. <https://doi.org/10.1093/milmed/usab310>.
4. Giles G. E., Cantelon J. A., Navarro E., Brunyé T. T. State and trait predictors of cognitive responses to acute stress and uncertainty. *Mil Psychol*. 2024. P. 1-8. <https://doi.org/10.1080/08995605.2024.2370708>.
5. Лузік Е., Швидченко В., Грибун Н. Посттравматичний стресовий розлад у військовослужбовців під час воєнних дій. *Праці Національного авіаційного університету. Педагогіка, психологія*. 2024. Vol. 2(25). <https://doi.org/10.18372/2411-264X.25.19358>.
6. Prokofieva O., Koshova I., Shevchuk V. Posttraumatic growth and rehabilitative resources of the combatants and demobilized servicemen. *Environment and Social Psychology*. 2024. Vol. 9(6). P. 2359. <https://doi.org/10.54517/esp.v9i6.2359>.
7. Спіріна Т., Дуля А., Боброва О. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період. Ввічливість. *Humanitas*. 2025. № 1. С. 157–162. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.21>.
8. Druz O., Bursa A., Dolynskyi R., Shpak S., Rudakevych O. Social and Psychological Rehabilitation of Servicemen with Post-Traumatic Stress Disorder. *Open Psychol J*. 2024. Vol. 17. P. e18743501314928. <http://dx.doi.org/10.2174/0118743501314928240923052326>.
9. Blakey S. M., Dillon K. H., Wagner H. R., Simpson T. L., Beckham, J. C., Calhoun P. S., Elbogen E. B. Psychosocial well-being among veterans with posttraumatic stress disorder and substance use disorder. *Psychological trauma: theory, research, practice and policy*. 2022. Vol. 14(3). P. 421–430. <https://doi.org/10.1037/tra0001018>.

10. Shevchenko S., Varina H. Specific features of re-adaptation of military personnel after leaving the combat zone. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. 2025. Vol. 11(1). P. 82-90. <https://doi.org/10.52534/msu-pp1.2025.82>.
11. Giles G. E., Navarro E., Elkin-Frankston S., Brunyé T. T., Elmore W. R., Seay J. F. Characterizing Relationships Among the Cognitive, Physical, Social-emotional, and Health-related Traits of Military Personnel. *Mil Med.* 2023. Vol. 188(7-8). P. e2275-e2283. <https://doi.org/10.1093/milmed/usad002>.
12. Pavliuk S., Kondratieva V. Neuropsychologi-Cal Foundations of Resilience and Adaptive Behavior Under Prolonged Social Stress. *Psychological journal.* 2025. Vol. 11(4). P. 29–45. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.4.2>
13. Kimhi S., Eshel Y., Marciano H., Adini B. Impact of the war in Ukraine on resilience, protective, and vulnerability factors. *Frontiers in public health.* 2023. Vol. 11. P. 1053940. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940>.
14. Xu W., Pavlova I., Chen X., Petrytsa P., Graf-Vlachy L., Zhang S. X. Mental health symptoms and coping strategies among Ukrainians during the Russia-Ukraine war in March 2022. *The International journal of social psychiatry.* 2023. Vol. 69(4). P. 957–966. <https://doi.org/10.1177/00207640221143919>.
15. Pyrozhkov S. I., Bozhok E. V., Khamitov N. V. National resilience (resilience) of a country: strategy and tactics for anticipating hybrid threats. *Visnik Nacional Noi Akademii Nauk Ukraï Ni.* 2021. Vol. (8). P. 74–82. <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074>.
16. Vasilyeva O.A. Resilience as a factor of psychological readiness of future psychologists for professional activities under the conditions of the military state. *Habitus.* 2024. Vol. 6. P. 43-48. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.64.6>.
17. Lotzin A., Morozova-Larina O., Paetow A., Schratz L., Keller V., Zarubin I., Krupelnyska L. Resilient coping during the Russian-Ukrainian war: Does it buffer the effects of cumulative trauma on ICD-11 posttraumatic stress disorder symptoms? *Comprehensive Psychiatry.* 2025. P. 152592. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2025.152592>.
18. Sirris S. Minding the Gaps in Managers' Self-Realisation: The Values-Based Leadership Discourse of a Diaconal Organisation. *Religions.* 2023. Vol. 14(6). P. 722. <https://doi.org/10.3390/rel14060722>.
19. Smolinski G., Licina D. After the Trauma: The Role of Rehabilitation Medicine in U.S. DoD Global Health Engagement. *Military medicine.* 2023. Vol. 188(1-2). P. 3–5. <https://doi.org/10.1093/milmed/usac302>.

References:

1. Rogozhan, P., Borysova, O., Volnova, L., Pichurin, V., Lobanov, S. (2025). The Impact of Post-Traumatic Stress Disorder on the Psychological and Physical Health of Military Personnel. *Salud, Ciencia y Tecnología - Serie de Conferencias*, 4, 695. <https://doi.org/10.56294/sctconf2025695>. [in English].
2. Barchielli, B., Cricenti, C., Gallè, F., Sabella, E. A., Liguori, F., Da Molin, G., Liguori, G., Orsi, G. B., Giannini, A. M., Ferracuti, S., Napoli, C. (2022). Climate Changes, Natural Resources Depletion, COVID-19 Pandemic, and Russian-Ukrainian War: What Is the Impact on Habits Change and Mental Health? *International journal of environmental research and public health*, 19(19), 11929. <https://doi.org/10.3390/ijerph191911929>. [in English].
3. Maglione, M. A., Chen, C., Bialas, A., Motala, A., Chang, J., Akinniranye, O., Hempel, S. (2022). Combat and Operational Stress Control Interventions and PTSD: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Military Medicine.*, 187(7-8), e846–e855. <https://doi.org/10.1093/milmed/usab310>. [in English].

4. Giles, G. E., Cantelon, J. A., Navarro, E., Brunyé, T. T. (2024). State and trait predictors of cognitive responses to acute stress and uncertainty. *Mil Psychol.*, 1-8. <https://doi.org/10.1080/08995605.2024.2370708>. [in English].
5. Luzik, E., Shvidchenko, V., Grybun, N. (2024). Posttraumatychnyi stresovyi rozlad u viiskovosluzhbovtiv pid chas voiennykh dii [Post-traumatic stress disorder in military personnel during military operations]. *Pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Pedagogika, psykholohiia – Proceedings of the National Aviation University. Pedagogy, psychology*, 2(25). <https://doi.org/10.18372/2411-264X.25.19358>. [in English].
6. Prokofieva, O., Koshova, I., Shevchuk, V. (2024). Posttraumatic growth and rehabilitative resources of the combatants and demobilized servicemen. *Environment and Social Psychology*, 9(6), 2359. doi: 10.54517/esp.v9i6.2359. [in English].
7. Spirina, T., Dulia, A., Bobrova, O. (2025). Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia viiskovosluzhbovtiv u pisliavoiennyi period. Vvichlyvist [Socio-psychological adaptation of military personnel in the post-war period]. *Humanitas*, 1, 157–162. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.21>. [in English].
8. Druz, O., Bursa, A., Dolynskiy, R., Shpak, S., Rudakevych, O. (2024). Social and Psychological Rehabilitation of Servicemen with Post-Traumatic Stress Disorder. *Open Psychol J*, 17, e18743501314928. <http://dx.doi.org/10.2174/0118743501314928240923052326>. [in English].
9. Blakey, S. M., Dillon, K. H., Wagner, H. R., Simpson, T. L., Beckham, J. C., Calhoun, P. S., & Elbogen, E. B. (2022). Psychosocial well-being among veterans with posttraumatic stress disorder and substance use disorder. *Psychological trauma: theory, research, practice and policy*, 14(3), 421–430. <https://doi.org/10.1037/tra0001018>. [in English].
10. Shevchenko, S., & Varina, H. (2025). Specific features of re-adaptation of military personnel after leaving the combat zone. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*, 11(1), 82-90. <https://doi.org/10.52534/msu-pp1.2025.82>. [in English].
11. Giles, G. E., Navarro, E., Elkin-Frankston, S., Brunyé, T. T., Elmore, W. R., Seay, J. F. (2023). Characterizing Relationships Among the Cognitive, Physical, Social-emotional, and Health-related Traits of Military Personnel. *Mil Med.*, 188(7-8), e2275-e2283. <https://doi.org/10.1093/milmed/usad002>. [in English].
12. Pavliuk, S., Kondratieva, V. (2025). Neuropsychologi-Cal Foundations of Resilience and Adap-Tive Behavior Under Prolonged Social Stress. *Psychological journal*, 11(4), 29–45. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.4.2>. [in English].
13. Kimhi, S., Eshel, Y., Marciano, H., Adini, B. (2023). Impact of the war in Ukraine on resilience, protective, and vulnerability factors. *Frontiers in public health*, 11, 1053940. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940>. [in English].
14. Xu, W., Pavlova, I., Chen, X., Petrytsa, P., Graf-Vlachy, L., Zhang, S. X. (2023). Mental health symptoms and coping strategies among Ukrainians during the Russia-Ukraine war in March 2022. *The International journal of social psychiatry*, 69(4), 957–966. <https://doi.org/10.1177/00207640221143919>. [in English].
15. Pyrozhkov, S. I., Bozhok, E. V., Khamitov, N. V. (2021). National resilience (resilience) of a country: strategy and tactics for anticipating hybrid threats. *Visnik Nacional Noi Akademii Nauk Ukrai Ni*, 8, 74–82. <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074>. [in English].
16. Vasilyeva, O.A. (2024). Resilience as a factor of psychological readiness of future psychologists for professional activities under the conditions of the military state. *Habitus*, 6, 43-48. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.64.6>. [in English].

17. Lotzin, A., Morozova-Larina, O., Paetow, A., Schratz, L., Keller, V., Zarubin, I., Krupelnytska, L. (2025). Resilient coping during the Russian-Ukrainian war: Does it buffer the effects of cumulative trauma on ICD-11 posttraumatic stress disorder symptoms? *Comprehensive Psychiatry*, 152592. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2025.152592>. [in English].
18. Sirris, S. (2023). Minding the Gaps in Managers' Self-Realisation: The Values-Based Leadership Discourse of a Diaconal Organisation. *Religions*, 14(6), 722. <https://doi.org/10.3390/rel14060722>. [in English].
19. Smolinski, G., & Licina, D. (2023). After the Trauma: The Role of Rehabilitation Medicine in U.S. DoD Global Health Engagement. *Military medicine*, 188(1-2), 3–5. <https://doi.org/10.1093/milmed/usac302>. [in English].

